

MEMORII CONCURENTE ALE FASCISMULUI ÎN EUROPA POSTBELICĂ

Mihai Chioveanu

“Cine controlează trecutul stăpânește viitorul.” De la 1984 încoace, puțini sunt cei care își mai permit să ignore acest raport causal. Omul de știință se arată interesat mai ales de aspectele teoretice. Politicianul caută cu precădere aplicabilitățile, planul real, vrea să înțeleagă mecanismele ce-l fac posibil și să anticipeze finalitățile, pe care fie le promovează, fie le combate.

Majoritatea teoreticienilor admit astăzi paradigma orwelliană și, eventual, o aplică la multitudinea de cazuri existente pentru a reliefa “nuanțele.” În fond, spun unii dintre ei, nu doar statele totalitare s-au folosit de trecut pentru a-și legitima politicile în prezent și pentru a emite pretenții asupra viitorului. Regimurile (autentic) democratice sunt la rândul lor “culpabile” din acest punct de vedere. Desigur, în acest ultim caz vorbesc despre o *Felix Culpa*.

Raportul dintre trecut (discursul despre), pe de o parte, și prezentul și viitorul politic, pe de altă parte, nu privește doar istoria secolului XX. Încă din secolul XIX, guvernele europene, numeroase instituții și organizații, controlate sau nu de către stat, au apelat la Istorie pentru a inventa tradiții și structura comunități, mai ales naționale.¹ În secolul XIX însă, instrumentalizările trecutului nu au dus decât arareori la manipulări grosolane și nu au servit decât sporadic la implementarea unor politici malefice. O oarecare suspiciune față de modul în care puterea, dar și opoziția politică, se foloseau de trecut în atingerea unor obiective politice exista în epocă, fără a forma însă obiectul unei veritabile obsesii. Abia regimurile dictatoriale și experiențele totalitare ale secolului XX îi vor face pe tot mai mulți să realizeze și să creadă că, prin excelență, într-o formă sau alta, “Istoria reprezintă un instrument al puterii și al luptei pentru Putere.”²

Cu rare excepții, rolul Istoriei (*Gesichte*) nu trebuie însă absolutizat din această perspectivă. Trecutul, nostalgia față de trecutul romanțat, nu a jucat niciodată și probabil nici nu va juca vreodată rolul de forță organizatoare și principiu de guvernare.³ Ingredient important în strategiile politice moderne, nu a adus niciodată “manipulatorilor”, în mod direct, voturi, ci doar un plus de legitimitate și credibilitate. Cu atât mai puțin trebuie supradimensionat rolul istoricului și impactul discursului său asupra sferei

¹ Vezi E. M. Hobsbawm, *Mass Invention of Tradition in Europe, 1870-1914*, în E. Hobsbawm, T. Range (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993. Vezi și Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983.

² Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, Humanitas, 1998, p. 148.

³ Vladimir Tismăneanu, *Fantasmăle Salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, trad. Magda Teodorescu, Iași, Polirom, 1999, p. 121.

politicului real, mai ales astăzi. Nu trebuie uitat, în primul rând, faptul că în perioada de după 1918, în Europa cel puțin, istoricul nu mai ocupă acel loc central și nu se mai bucură de prestigiul simbolic de care se bucurase în secolul XIX, al Istoriei, când jucase un rol esențial în “regenerarea națională” și în construcția statului modern.

Nu doar în plan politic ci și în plan cultural primul război mondial reprezintă un veritabil *turning point*.⁴ Istoriografia nu se mai bucură în interbelic de aceeași importanță. Alte discipline par să-i ocupe pe rând locul: sociologia, etnopsihologia, fenomenologia, etc. Situația istoricului (și a Istoriei) nu se “ameliorează” de altfel nici după al doilea război mondial. Din contră, competiția academică și lupta pentru resurse cu științele politice, pe de o parte, și preferința guvernelor pentru discursul mediatic tehnologizat, mult mai direct, tot mai accesibil și mai penetrant, pe de altă parte, îl obligă adesea pe istoric să se refugieze “în turnul său de fildeș.” Sau să accepte “reciclarea”. După 1945, mai ales după acest moment, pentru a beneficia de acces direct și impact la public, istoricul se vede adesea obligat să accepte postura de lider de opinie. Face jurnalism și colaborează cu industria de *entertainment*. Practică în continuare un discurs științific, dar mai puțin academic. Nu de puține ori această postură îl obligă să facă apel și la limbajul discursului politic al momentului.

Cei mai puțini dispuși spre “erezii,” cei care cred în continuare că reprezintă o autoritate și dețin o poziție pivotală, cei convingși că datoria lor de profesioniști se reduce doar la producerea de cunoaștere, nu acceptă acest rabat de la prestigiul lor academic. Preferă un plus de precauție, se dezinteresează de problemele actuale și deciziile pe care societatea trebuie să le ia zi de zi. Non-popperieni, ei se mulțumesc să interpreteze trecutul, să caute semnificații și chei ale istoriei. Pledează pentru istoricizare, chiar și atunci când se ocupă de subiecte sensibile din punct de vedere politic, aflate în acel *nexus* dintre trecut și viitor. Prezentul imediat al trecutului îi deranjează, mai ales atunci când implică forme de condamnare morală, ultima fiind percepută ca o veritabilă barieră în calea cunoașterii. Nu de puține ori evită să opereze cu categorii de tipul memoriei – mulți o privesc ca pe o antiteză a Istoriei – și preferă mai clasicele și viguroasele putere, ideologie, rațiune și interes de stat, etc.⁵

Din perspectiva politicului, a statului în primul rând, istoricul poate fi la fel de bine un “slujbaş” conștiințios și loial dar și un “individ periculos,” capabil să conteste variantele oficiale și oficioase ale Istoriei propuse de putere și să se opună implementării lor pe cale educațională, prin intermediul unei *pedagogical historiography and history obsessed pedagogy*. Această “regulă” se aplică însă doar societăților democratice, statele totalitare neadmițând existența alternativelor. Astfel, între 1945 și 1989, doar istoricul din *lumea liberă* își putea permite luxul de a contesta. În estul Europei, cu rare excepții, contestarea trecutului oficial va fi posibilă abia după prăbușirea comunismului.

La un nivel și mai practic, nu trebuie uitat că eventualele “repercursiuni” – și aici gradele diferă în funcție de sistemul politic în care sunt aplicate – țin nu doar de actul contestării în sine, ci și de subiectul aflat în discuție. În funcție de temă, să spunem fascism și/sau Holocaust, de tipul de contestare, revizionism istoric, negaționism; și de miza politică aflată în joc, de exemplu democratizarea societății sau prezervarea

⁴ Vezi Jack J. Roth, *World War I: A Turning Point in Modern History*, New York, Alfred A. Knopf, Inc., 1968; vezi și Karl Dietrich Bracher, *op. cit.*

⁵ Jörn Rüsen, *The Logic of Historicization. Metahistorical Reflections on the Debate between Friedländer and Broszat*, în “History and Memory”, vol. 9, n. 5 (1&2, fall 1997).

democrației versus renașterea fascismului; impunerea unor limite, apelul la discursul politic corect și, uneori, la legislație și justiție, nu poate fi decât salutară.

*

Între 1929 și 1945 nu puțini dintre fasciști au crezut în “profeția” lui Mussolini.⁶ Au încercat să-și exporte și universalizeze ideologia. Chiar și după război un Robert Brasillach mai găsea puterea să afirme: “Pot să spun că nu voi reuși să uit strălucirea uluitoare a fascismului universal din timpul tinereții mele, fascismul, acel *mal du siècle* al nostru.”

Secolul XX nu a devenit însă un “secol al fascismului”, ci unul al extremelor, al ambelor extreme, și al totalitarismului(elor), căci între 1945 și 1989 a fost rândul Uniunii Sovietice să-și exporte și să-și impună în lume “utopia”. Prețul acestei teribile aventuri a omenirii a constat în zeci de milioane de victime.⁷

După ce au considerat că fascismul a murit sub ruinele din Berlin, democrațiile liberale s-au angajat într-o luptă pe viață și pe moarte cu dușmanul absolut al acestuia, comunismul, pentru ca, după 1989, să anunțe victoria liberalismului asupra ideologiilor rivale, începutul unei Noi Ordini Mondiale și “Sfârșitul Istoriei”.⁸

Singurii care au continuat să vorbească în perioada postbelică despre fascism la prezent și uneori la viitor au fost marxiștii și o parte dintre fasciști. Istoriografia și politologia de tip sovietic au exploatat la maxim tema fascismului și a antifascismului atât pentru a-și ataca adversarii ideologici și politici cât și pentru a se prezenta drept unici și autentici campioni ai democrației.⁹ Marxiștii ortodocși s-au ocupat de studierea fascismului doar în măsura în care finalitatea acestor studii, academică și educațională, servea unor scopuri pragmatice, imediate și permanente.¹⁰ Fascismul, spuneau ei, supraviețuise războiului și, după o scurtă perioadă în care partizanii săi fuseseră reduși la tăcere și obligați la dispersie, revenea pe scena politică occidentală ori de câte ori capitalismul aflat în criză avea nevoie de serviciile sale. Imaginea noilor fascisme era mai puțin monstruoasă dar asta nu însemna, în viziunea marxistă, că omenirea nu se confrunta în continuare cu acest flagel generalizat și uniformizat.

În Occident, doar politologii și jurnaliștii se ocupă, primii ocazional, ceilalți relativ constant, de fenomenul fascist postbelic. Se interesează de fenomenul proliferării organizațiilor de tip neofascist și a publicațiilor acestora, de supraviețuirea ideologiei și uneori a mișcărilor fasciste interbelice, analizează capacitatea lor de adaptare la o lume în continuă schimbare. Puțini sunt cei care vorbesc însă despre existența unui real pericol fascist, despre renașterea acestuia. Demonizează în continuare fascismul și aspectele legate de acesta, mai ales tensiunile rasiale și violența, inclusiv cea verbală, pe care cele câteva mii de mici grupuri fasciste, altfel marginale, le generează.¹¹

⁶ Benito Mussolini, *The ideology of the twentieth century*, în *Fascism: Doctrine and Institutions*, Roma, Ardita, 1935, p. 7-22.

⁷ Erick Hobsbawm, *Secolul extremelor*, trad. Anca Irina Ionescu, București, Lider, 1994.

⁸ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last man*, New York, Free Press, 1992.

⁹ François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, trad. Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Humanitas, 1996, p. 418-463.

¹⁰ Roger Griffin, *International Fascism. Theories, Causes, and the New Consensus*, London, Oxford University Press, 1998, p. 5.

¹¹ A. James Gregor, *Fețele lui Ianus. Marxism și fascism în secolul XX*, trad. Liviu Bleoca, București, Univers, 2000, p 11.

Până în anii 1990, prezența “fascismului” fusese semnalată în aproape toate țările Europei occidentale și chiar în SUA. El reprezenta însă mai curând o fantomă a trecutului decât o prezență politică reală. Nu puțini sunt cei care în acei ani consideră că, fie și de una singură, presa poate contracara neofascismul prin simpla întreținere și vehiculare a imaginilor stereotipice și adesea fetișizate, cu trimitere explicită și exclusivă la violență, nihilism, xenofobie, război, uniforme, genocid etc., imagini bine întipărite în cultura occidentală.¹² Unul din efectele secundare ale acestui optimism politic debordant (și oarecum justificat) va consta într-o relativă marginalizare a studiilor academice asupra fascismului european interbelic. Percepute ca prea specializate și prea legate de trecut, acestea vor fi tot mai adesea obligate la adoptarea unei “atitudini defensive.”¹³ Vor fi nevoite să-și justifice poziția, numărul mare de catedre, specialiști și studii publicate, resursele pe care le pretind și de care dispun. Oricât de originale, contribuțiile lor la înțelegerea trecutului nu-și găseau aplicabilitate imediată. O restrângere a activităților și o reducere a bugetelor părea iminentă.

Situația se va schimba radical odată cu anii 1990, cu valul de violență neonazistă din Germania unificată, cu succesele electorale ale lui Jean-Marie Le Pen în Franța și Jörg Haider în Austria, cu asocierea la guvernare a moștenitorilor fascismului conduși de Gianfranco Fini de către Silvio Berlusconi etc.¹⁴ Mai mult, căderea comunismului duse, la rândul ei, printre altele, la apariția pe scena politică a țărilor central-est europene a unor partide și mișcări inspirate din trecutul fascist al regiunii. Desigur, în Est ca și în Vest, unele dintre aceste grupări se revendicau de la acest trecut, altele, cele mai multe, negau cu vehemență faptul că ar avea cea mai mică legătură cu fascismul interbelic.

Marxiștii occidentali, de altfel cam singurii supraviețuitori ai acestei iluzii după 1989,¹⁵ văd în această renaștere globală a fascismului confirmarea absolută a justeții teoriei lor. Produs al capitalismului intrat în criză, fascismul nu doar supraviețuise în stare latentă în Occident. El renăștea în Est, în ciuda a mai bine de 50 de ani de antifascism, odată ce aceste societăți se întorceau la capitalism și se confruntau cu problemele generate de acesta. Cum se putea afirma că fascismul era “back in business” se punea din nou problema combaterii imediate și eficiente a acestuia. Activismul marxist al anilor 1990 caută, ca și în trecut, răspunsuri simple la întrebări simple. Nu se complică precum non-marxiștii cu prognoze, diagnosticări, analize științifice. Registrul lingvistic este unul propagandistic, discursul deliberat profan, dominat de stilul jurnalist și spirit polemic. Cele mai multe dintre discursurile de tip marxist din Occident au ca principală preocupare:

- *asimilarea oricărei forme de fascism interbelic sau postbelic cu nazismul, forma cea mai radicală de fascism.*
- *sublinierea legăturii directe dintre fascismul actual, Holocaust și anticiparea unui nou genocid de proporții asemănătoare în viitor, în condițiile în care neofascismul ar ajunge din nou la putere.*
- *reprezentarea fascismului ca semn al iminentei prăbușiri a capitalismului, produs al crizei sociale, ce reflectă teama față de revoluția bolșevică a reacționarilor (industriași, biserică etc.) și exploatează temerile și frustrările burgheziei mijlocii pentru a se folosi de aceasta în terorizarea unui proletariat slăbit și divizat.*

¹² Roger Eatwell, *Fascism. A History*, London, Vintage Press, 1996, p. IX.

¹³ Roger Griffin, *op. cit.*, p. 286.

¹⁴ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 119-120.

¹⁵ François Furet, *op. cit.*, p. 7.

▪ *lupta împotriva fascismului ce nu trebuie lăsată la îndemâna forțelor liberale incapabile, trebuie dusă în stradă, de către activiști, trebuie să excludă dezbaterile și orice formă de colaborare cu forțele non-socialiste.*

Schema este cât se poate de clară, la fel puterea mesajului care pleacă de la identificarea situației din Europa anilor 1990 cu cea a Germaniei din anii 1930.¹⁶ Tot ca în anii 1930,¹⁷ nota care domină textele antifasciste ale marxiștilor este una optimistă, plină de speranță în privința reușitelor frontului antifascist muncitoresc, prăbușirea socialismului și atracția muncitorilor către mișcările fasciste, ca și politica de *appeasement* practică de partidele aflate la putere față de fascism nefiind altceva decât aparențe înșelătoare. Dovadă reacția pozitivă a maselor și numărul mare de indivizi pe care antifasciștii reușesc încă să-i mobilizeze.¹⁸

Textelor non-marxiste despre “neofascism” le lipsește această dimensiune activistă. Atente la elaborările din domeniul studiilor științifice asupra fascismului, încărcate de referințe din literatura de specialitate, abordând o problematică la fel de complexă, ele pot fi folositoare mai curând studenților și cercetătorilor. Autorii lor sunt interesați de asemănările pe deosebirile dintre fascismul clasic, interbelic și cel actual. Încearcă să-l definească pe primul pentru a vedea dacă dreapta radicală sau extremă de după război poate fi abordată în termenii renașterii fascismului. Evaluează posibilitatea ca acestea din urmă să ia din nou forma mișcărilor de masă. Cum mulți dintre autori aleg ca punct de plecare al analizelor lor tipurile ideale de fascism propuse de istorici și politologi, ajung adesea la concluzia că, în ciuda tentației multora de a asimila fenomenele actuale cu manifestările trecutului, majoritatea mișcărilor și partidelor radicale de dreapta din anii 1990 “nu pot fi considerate fasciste atât timp cât sunt lipsite de viziune și fervoare revoluționară și nici nu au ca obiectiv politic final răsturnarea ordinii politice actuale și instaurarea unei Noi Ordini.”¹⁹

O altă diferență majoră între tipul de abordare marxistă și cea liberală a problemei neofascismului ține de faptul că ultimii deosebesc net contextul politic, social, economic și cultural european actual de cel dintre războaie. Puse pe două coloane distincte diferențele sunt cu atât mai evidente:

Fascism interbelic

- Obsesia pericolului bolșevic și a luptei de clasă promovate de marxism
- Climat internațional dominat de imperialism
- Perioadă marcată de traumatica experiență a primului război mondial
- Profundă criză socio-economică
- Consens în privința limitelor democrației liberale
- Bază electorală asigurată de promovarea unui antiurbanism virulent și a nostalgie față de viața rurală

Dreapta radicală actuală

- Amenințarea reprezentată de multiculturalism și de imigrația masivă
- Epocă marcată de decolonizare și post-colonialism
- Perioadă dominată de ideea păcii și de 50 de ani de pace efectivă în Europa
- Stabilitate politică și prosperitate
- Consens general privind validitatea normelor și instituțiilor democrației liberale
- Bază electorală urbană

¹⁶ Vezi Chris Bambery, *What is fascism?: the ultimate barbarism*, în *Killing the Nazi Menace*, London, Socialist Workers Party Pamphlet, 1992, p. 7-14.

¹⁷ R. Palme Dutt, *Fascism and Social Revolution*, London, Martin Lawrence, 1934, p. 288-289.

¹⁸ Chris Bambery, *op. cit.*, p. 40-41. Autorul are în vedere situația din Franța și mai ales din Germania unificată.

¹⁹ Dilthey Prowe, “*Clasic Fascism*” and the *New radical Right in Western Europe: Comparisons and Contrasts*, în “*Contemporary European History*,” 3, 1994, p. 289-313. Dintre istoricii la care autorul face dese referințe amintim aici doar pe: Roger Griffin, Stanley Payne, Eugen Weber, Zeev Sternhel, George Mosse.

Anticomunismul și antisemitismul vechiului fascism au fost, în general, înlocuite de noi forme de rasism etnic și cultural. Imperialismul agresiv și ideea de expansiune au dispărut aproape complet, noua dreaptă fiind animată de antiglobalism, de spiritul anti-Bruxelles și respingerea Uniunii Europene. Negarea Holocaustului reprezintă astăzi pentru dreapta radicală ceea ce pentru fasciști reprezenta antiiluminismul. Prin urmare, singurele elemente care ar putea susține teza renașterii fascismului ar fi nostalgia exprimată de unii neofasciști față de epoca lui Mussolini, Hitler, Codreanu etc. și, oarecum, logica acestor epigoni: identificare dușmanilor interni și externi și a problemelor capabile să mobilizeze “soldați politici”, să asigure un cât mai larg suport de masă și să atragă voturi. Dincolo de aceste câteva elemente, cei mai mulți autori vorbesc despre existența unui hiatus între cele două fenomene și se mulțumesc să constate faptul că, după 1945, deși marginalizat și extrem de fragmentat, fascismul a reușit cu oarecare succes să se disperseze, să ia noi forme și să supraviețuiască.

Spre deosebire de marxiști, liberalii nu sunt inflexibili în judecățile de valoare emise, privitoare la fenomenul european de dreapta actual. Resping ideea evoluției neîntrerupte a fascismului. Admit însă faptul că noua dreaptă radicală, deși non-fascistă, poate fi înțeleasă ca produs al “abilității cameleonice a fascismului de a-și adapta ideologic și tactic ultra-naționalismul palingenetic la un climat istoric radical transformat.”²⁰ Nu se mulțumesc însă, așa cum pretind marxiștii, să sugere doar monitorizarea și nici nu susțin ideea dezbaterii de idei cu dreapta radicală. Din contră, adesea o refuză²¹ și își propun căutarea unor mijloace cât mai eficiente de combatere a acesteia.

Marxiștii și liberalii nu sunt singurii care s-au raportat și se raportează încă la trecutul fascist pentru a analiza raporturile acestuia cu prezentul și viitorul. Fasciștii și neofasciștii au făcut și fac în continuare același lucru. În mod arareori “critic”, cel mai adesea apologetic, primii s-au întors spre propriul trecut pentru a-și redefini identitatea în prezent și, nu în ultimul rând, pentru a propune noi viziuni asupra Europei viitorului. Stilul campionilor neofascismului diferă de cel al post-fasciștilor. Perspectivele lor sunt lipsite de monolitism, multitudinea și varietatea abordărilor îngreunând nu doar sarcina promotorilor ideii de fascism universal, ci și pe cea a celor ce își propun să analizeze acest fenomen, să opereze clasificări și să găsească formule fericite și comprehensive pentru a-l descrie. Fascism impur, fascism respectabil, fascism post-modern, stalino-fascism, fascism, neofascism, fascism universal, eurofascism, nouă dreaptă, far right, *Ur-fascism*; sau, la un nivel mai operațional și practic, fascism ideologic, militant și electoral post-belic – ar fi doar câteva dintre categoriile cu care cercetătorii operează astăzi.

În anii 1970, Marco Tarchi, unul dintre cei mai prolifici și originali gânditori ai fascismului italian postbelic, renunța la activismul politic pentru a se dedica regândirii fascismului. Ajungea astfel să respingă integral fascismul interbelic, erorile și ororile acestuia. Încearcă totodată o recuperare ideologică a acestuia. Va vedea în fascism încercarea unui nou tip de partid, neconvențional, a unei mișcări charismatice și militarizate, născute din experiența războiului, de a regenera societatea. Îl va descrie în termenii unei revoluții și ai unei religii civice ce nu a promis noi programe și nici reprezentare, ci participarea la experiența comunității de destin a națiunii, o comunitate din care a încercat să elimine elementele ce puteau duce la atomizare și alienare pentru a

²⁰ Roger Griffin, *op. cit.*, p. 293.

²¹ Pierre Vidal Naquet spunea că refuzul de a polemiza cu cei ce neagă Holocaustul și susțin valorile trecutului monstruos reprezentat de fascism constituie pentru istoricul preocupat de aceste teme condiția esențială a păstrării coerenței intelectuale.

le înlocui cu un nou tip de om.²² Deloc antimodern, alternativă la modernitatea liberală aflată în criză, chiar simptom al unei modernizări patologice etc., fascismul lui Tarchi seamănă cu cel descris de definițiile minimale ale istoricilor din aceeași perioadă, definiții cu care Tarchi este familiarizat. Diferența constă în faptul că Tarchi nu își propune să ajungă la un *ideal type*, ci să redea un portret real al fascismului generic. “Uită” faptul că fascismul și nazismul au încercat să dea formă tocmai acestui tip de “comunitate de destin,” indiferent de costuri. Atingerea acestui ideal, măreț în sine, i se pare atât de importantă încât spune că, la sfârșitul războiului, într-o formă sau alta, nu doar învinșii pierd ci și învingătorii.²³

Verdicturile veteranilor fascismului nu sunt însă identice. Cel al lui Julius Evola sună cu totul altfel. Pentru Evola, prea ancorat în trecut, momentul istoric al fascismului a trecut. Îl idealizează în continuare și, pe ruinele Imperiului tradițional pe care acesta ar fi trebuit și putut să-l realizeze, deplânge eșecul iubirii sale din tinerețe și faptul că Europa a ratat șansa renașterii culturale. și Evola a refuzat să privească în față realizările nazismului și fascismului.²⁴ Nu a vorbit însă despre acesta la prezent și nici nu a încercat să-l recupereze.

Arthur K. Chesterton se numără printre puținii veterani ai fascismului care nu doar au admis eșecul acestuia ci și faptul că atrocitățile nazismului au compromis definitiv ideile și au discreditat proiectul *metapolitic* propus de fascism.²⁵ Spun printre puținii pentru că, în aceeași perioadă, un Oswald Mosley admite faptul că și-a pus speranța și exprimat admirația față de Hitler și Mussolini, le califică drept erori, pentru ca ulterior să încerce o redefinire a viziunii sale fasciste.²⁶ Asta în timp ce un Léon Degrelle vorbește nestingherit despre idealurile originale ale fascismului internațional, pe care nici măcar realitățile celui de al Treilea Reich nu le pot compromite,²⁷ iar un Maurice Bardèche afirmă că abia realitățile războiului au indicat fascismului rolul pe care ar trebuie să-l joace în viitor pentru a transforma Europa într-o putere capabilă să reziste în fața amenințării gemene reprezentate de URSS și SUA.²⁸

În unele cazuri, atitudinea “foștilor” fasciști se reduce la nostalgie față de un trecut romanțat. Unii reușesc chiar exercițiul distanței și dau dovadă de spirit critic. Nu puținii sunt însă cei care cred în renașterea, după 1945, a fascismului. Între aceștia, o minoritate s-a încăpăținat să vadă această renaștere ca pe o simplă reîntoarcere la sensurile inițiale, antebelice, ale fascismului. Majoritatea neofasciștilor au preferat însă cel mai adesea formele noi. Au refuzat totodată spiritul nazismului, rasismul biologic și obsesia monomaniacală a lui Hitler asupra evreilor.²⁹

În mai 1951, fasciști “internaționaliști” din 14 state europene fondau la Malmö o internațională denumită *Mișcarea Socială Europeană*. Dincolo de unele neînțelegeri privind rolul antisemitismului și al rasismului în nou configurata organizație, participanții reușesc să pună la punct un prim program al celor hotărâți să lupte în numele

²² Marco Tarchi, *Tra festa e rivoluzione*, în “Diorama letterario”, 31, mai-iunie 1985, p. 29-34.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Julius Evola, *Il fascismo*, Roma, Giovanni Volpe, 1979, p. 13-17. Vezi de același autor *Gli Uomini e le rovine*, Roma, Giovanni Volpe, 1972.

²⁵ Arthur K. Chesterton, *The Importance of Being Oswald*, “London Tinding”, 85, 29 noiembrie, 1947.

²⁶ Oswald Mosley, *Mosley-Right or Wrong?*, Londra, Lion Books, 1961.

²⁷ Léon Degrelle, *Hitler pour mille ans*, Paris, Edition de la Table Ronde, 1969.

²⁸ Maurice Bardèche, *Qu'est-ce que le fascisme?*, Paris, Les Sept Couleurs, 1961, p. 173 și următoarele.

²⁹ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 121.

Eurofascismului pentru păstrarea valorilor europene și regenerarea culturală, morală și politică a continentului.³⁰ Structurat în zece mari puncte programul își propunea:

1. Apărarea culturii europene în fața comunismului.
2. Crearea unui Imperiu European.
3. Prețuri și salarii controlate în interiorul acestui imperiu.
4. Punerea sub controlul unui guvern central al tuturor forțelor armate europene.
5. Dreptul popoarelor din coloniile europene de a adera la acest organism odată ce au atins un anumit nivel de educație și dezvoltare economică.
6. Alegerea conducătorilor guvernului *prin plebiscit* (s.m.).
7. Reglementarea vieții economice și sociale prin intermediul organismelor statului corporatist
8. Scopul educației promovate de noul stat va consta în formarea de bărbați și femei *puternici*.
9. Încercarea de a-i aduce împreună pe idealistii care au luptat de o parte și de alta a baricadei în timpul ultimului război.
10. Țelul final al acestei revoluții europene trebuie să fie regenerarea spirituală a omului, societății și statului.

Promotorii programului de mai sus credeau, chiar și după înfrângerea fascismului și a nazismului, că populația Europei ar mai putea accepta ideea creării, sub directă conducere a unei elite charismatice, a unei Noi Ordini. Sperau ca această populație să nu asocieze neapărat fascismul cu teroarea de stat, expansiunea imperialistă, războiul și distrugerea sistematică, genocidul la o scară nemaiîntâlnită până atunci în istorie. Nu realizau faptul că noul context politic, dominat în Vest de ideea democrației liberale și în Est de victoria socialismului, făcea improbabilă orice revigorare a fascismului în Europa.

În deceniile următoare tot mai numeroase grupări neofasciste europene și nord americane își vor lansa, în publicații sau în marșuri de stradă, uneori prin intermediul muzicii hard-rock, atacurile vehemente asupra materialismului, individualismului, liberalismului, capitalismului, marxismului, spiritului cosmopolitan, Uniunii Europene, NATO, sionismului, imigranților etc. Unele vor imita servil fascismul și nazismul și se vor mulțumi a regurgita idiotic canonul acestora.³¹ Vor propune internaționalizarea ultimului și vor vorbi despre Nazism Universal, pan-arianism și supremația albă. Altele vor adapta viziunea anterioară a fascismului la contextul complet diferit în care trebuiau nu doar să supraviețuiască ci și să atragă pe cei încă neconvertiți la ideile lor. Își vor relansa profețiile privind o nouă ordine politică, bazată pe o democrație directă și pe o nouă ordine economică, pe ideea de *A Treia Poziție*. Vor nega Holocaustul, cea mai mare barieră între revoluțiile lor naționale (conduse de soldați politici) și electorat sau se vor dezice de asocierea istorică cu fascismul, nazismul, Holocaustul cu aceeași seninătate cu care unii marxști se dezic de stalinism și de Gulag. Vor vorbi direct despre “noii zori” ai Europei, despre ideea de “nouă comunitate” bazată pe “noul om” și despre regenerarea morală a națiunilor prin “regăsirea rădăcinilor *blood and soil*” și în urma eliminării, prin “repatrierea umană a imigranților”, a mixajului cultural și rasial existent.

În general, eroii neofasciștilor nu se mai numesc Hitler și Mussolini. Din trecutul fascist al Europei, neofasciștii se raportează doar la ceea ce ei consideră a fi încarnări ale *holistei, național radicalei, A Treia Cale*, la mișcări precum cele conduse de Corneliu Zelea Codreanu sau Jose Antonio Primo de Rivera. Comparete cu regimurile lui Mussolini

³⁰ Vezi “Droit et Liberté”, 2 iunie 1951.

³¹ Roger Griffin, *Fascism*, Oxford, Oxford Readers, 2000, p. 314.

și Hitler, susținătoare ale capitalismului și imperialismul, Garda de Fier și Falanga le apar ca autentice mișcări naționaliste revoluționare. Nu le consideră însă fasciste și tocmai de aceea le și acceptă ca precursori ale actualului fenomen de dreapta.³²

*

Vădit rușinați de succesele electorale ale lui Jörg Haider în Austria și mai recent Jean-Marie Le Pen în Franța, pe care știu însă cum să-i țină sub control, democrații occidentali sunt mai degrabă profund îngrijorați de renașterea fascismului în Europa răsăriteană. Se tem mai ales de faptul că, în urma “extincției leninismului”, mai vechea tentație antidemocratică a fascismului ar putea să-i fascineze din nou pe “oprimații și umiliții” celeilalte Europe, a “exclușilor”.³³ Se întrebă dacă nu cumva persistentul trecut fascist va fi cel care va oferi cetățenilor din societățile postcomuniste stimuli psihologici, un prim respect de sine și mândria naturală și legitimă de care comunismul îi privase timp de jumătate de secol.³⁴

De cele mai multe ori însă, după 1989, în Est, fascismul s-a dovedit a nu fi altceva decât o modă culturală, rezultatul indirect al mirajului trecutului recent, precomunist și anticomunist, combinat cu febra radicală a începuturilor și uneori cu ardoarea antidemocratică. Cei mai mulți dintre admiratorii estici ai fascismului interbelic, ai celui regional, balcanic și național, românesc, maghiar, croat etc.; pe care nu îl califică însă drept fascism, sunt astăzi câțiva, tot mai puțini sau veterani nostalgici. Epigonii tineri ai vechiului fascism și cele câteva mișcări neofasciste aproape că nici nu se văd. Câte o conferință sau comemorare, un minuscul, altfel belicos, afiș alb-negru pierdut într-o mare de reclame colorate și, extrem de rar, câte un interviu la gazetă sau la televizor, abia dacă amintesc opiniei publice de existența lor. În cazul României, tinerii admiratori ai lui Eliade și Cioran sunt, ca și idoli lor de altfel, mai curând dornici să scape de stigmatul geografiei și al istoriei.³⁵ Despre fascism știu prea puțin. Așa cum prea puțin știu și despre comunism. Au prin urmare probleme în ce privește înțelegerea și asumarea critică a trecutului și se confruntă cu un impas al memoriei.

Înainte de 1989, mulți considerau, în Vest, ca binevenită, naturală și legitimă dragostea esticilor față de propriul lor trecut. Abia după acest moment unii dintre occidentali și dintre occidentalizații Estului vor realiza că această dragoste necondiționată ținea de faptul că cei mai mulți dintre estici știau prea puține despre istoria lor, mai ales despre cea recentă.³⁶ Îi percep însă cel mai adesea ca “inocenți” – pentru că nu înțelegeau, în anii 1990, că memoria și istoria nu mai puteau fi obiective și pentru că nu acceptau decât cu greutate faptul că interpretarea trecutului era condiționată social și politic –, eventual ignoranți. Nu însă și malefici.

³² Bernadette Archer, *Were 'Fascisms' outside Germany and Italy Anything More than Imitators?*, “The Crusader”, 6, 1996, p. 20-23.

³³ A. James Gregor, *op. cit.*, p. 10

* *Discursul jurnalistic și cel al politologiei vorbesc astăzi despre fascismul interbelic din țările balcanice și central estice și despre renașterea acestuia. Istoricii occidentali au refuzat însă mult timp să admită încadrarea acestor mișcări în marea familie fascistă europeană. Așa cum veteranii acestor mișcări au refuzat și refuză să se identifice cu fascismul și mai ales cu nazismul. Dinamica studiilor asupra fascismului interbelic și impactul emoțional, direct, al termenului justifică însă folosirea acestuia în discursul actual.*

³⁴ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 121.

³⁵ Mihai Chioveanu, *Escaping Geography, Evading History*, “Xenopoliana”, 1-4, 2002.

³⁶ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, trad. Vlad Russo, București, Humanitas, 1998, p. 5-7.

Lipsa de cultură istorică (democratică) a esticilor va justifica adesea, după 1989, intensul efort academic, politic și civic-pedagogic al celor hotărâți să le aducă la cunoștință aspectele problematice ale trecutului, mai ales ale celui precomunist, ale *Vârstei de Aur*, extrem de influentă politic și cultural și permanent secundată de celelalte mituri politice fundamentale: *Salvatorul*, *Complotul*, *Străinul*. Esticilor le vor trebui însă câțiva ani buni pentru a sesiza incompatibilitatea dintre proiectul liberal și spiritul democratic pe care se arătau dornici să le adopte și “glorificarea compensatoare a trecutului precomunist”. Inițial, politicienii și jurnaliștii din Est nu înțelegeau de ce *Lumea Liberă* le repeta obsesiv că sfârșitul comunismului nu înseamnă automat și eradicarea definitivă a spectrului totalitar. Tendința lor este aceea de a traduce totalitarismul exclusiv în termenii comunismului și, conform “ierarhiei urgențelor”, se ocupă în acești ani doar, sau în orice caz în primul rând de, istoria și memoria acestuia. Într-o primă fază, interesul manifest al Occidentului față de trecutul fascist, cel dictatorial și cel autoritar al regiunii li se pare suspect. Mulți refuză abordarea critică a acestui trecut. O asociază, în mod eronat, celor 50 de ani de retorică antifascistă, vulgar-triumfalistă, de sorginte marxist-internationalistă.³⁷ Unii cad în capcana unui anticomunism extrem și susțin instrumentalizarea pozitivă a trecutului precomunist, astfel încât să se poată prezenta pe ei și ai lor drept victime ale opresiunii sovietice și comunismului, tiranii cărora le rezistaseră sau măcar li se opuseseră ca democrați, cel puțin ca anticomuniști. Încrezători în succesul garantat și credibilitatea acestei “culturi a victimizării” nu își pot imagina că o parte dintre episoadele, simbolurile și figuri charismatice ale trecutului vor submina noul canon și narațiunea istorică pe care urmau și doreau să-și fundamenteze noua identitate.

Nefamiliarizați cu transformările produse după 1945 în cultura politică occidentală, o parte dintre estici ignoră implicațiile politice, uneori catastrofice, ale deciziilor lor. O jumătate de secol de izolare aproape completă, absența oricărei practici riguroase în ce privește memoria și a oricărei evaluări democratice în ce privește istoria interbelică și perioada celui de al doilea război mondial, își spun abia acum cuvântul. Prea puțini sunt cei familiarizați cu ideile unui Milan Kundera și mai puțini sunt dispuși să le ia în serios: “Răsfoind o carte despre Hitler, am fost mișcat de câteva dintre portrete: îmi aminteam de copilăria mea. Crescusem în timpul războiului; câțiva membri ai familiei mele pieriseră în lagărele de concentrare ale lui Hitler; dar ce era moartea lor în comparație cu amintirile unei perioade irosite din viața mea, o perioadă ce nu se va întoarce niciodată?... Această reconciliere cu Hitler scoate în evidență profunđa perversitate morală a unei lumi... în care totul este scuzabil în avans și deci totul permis în mod cinic.”³⁸

După 1989, majoritatea țărilor din Est vor privi în viitor, spre integrarea în NATO și Uniunea Europeană. În același timp, vor fi obligate să privească și spre trecut, mai ales spre cel nedemocratic.³⁹ În unele cazuri acesta includea, în Est, un episod fascist, pe cel al războiului și al participării la Holocaust și epoca comunistă. Unele societăți au

³⁷ Vezi Fr. Furet, *op. cit.*, mai ales capitolele 8 și 10. O veritabilă *limbă de lemn* și *nou vorbă*, antifascismul din estul Europei nu trebuie confundat cu cel practicat în general în vest după război.

³⁸ Milan Kundera, *The Unbearable Lightness of Being*, trans. Michael Henry Heim, New York, Harper, 1984, p. 4.

³⁹ Mulți occidentali au insistat asupra faptului că țările est europene ar trebui evaluate nu doar în funcție de abilitatea politicienilor de a moderniza structurile politice și economice ci și pentru voința și hotărârea lor și a intelectualilor de a clarifica aspectele problematice ale trecutului recent și de a spune societăților lor adevărul. Vezi Norman Manea, *Romania, the Holocaust, and a rediscovered writer*, în “The New Republic”, 20 aprilie 1998.

reușit să se despartă de aceste trecuturi. În altele, lipsa voinței politice și a fondurilor, prost administrate, secondate de conflictele acute, împinse uneori spre accente ridicole, dintre “memoricii” și istoricii reprezentând diferitele tabere, nu au făcut altceva decât să transforme dezbateră într-un veritabil “dialog al surzilor.”⁴⁰

După 1989, est europenii au inițiat dezbateră privitoare la trecutul lor comunist. Nepregătiți psihic și metodologic, adesea nici măcar dornici să se confrunte cu acesta, ei aveau să descopere, oarecum uimiți, adesea mâhniți, că Occidentul era mai degrabă interesat de o dezbateră similară privind trecutul pre-comunist al regiunii, participarea esticilor la Holocaust în primul rând. Cum Occidentul nu este pregătit să iasă în acești primi ani din propriul canon și nu acceptă un cadru mai larg de discuție, susține teza unicității Holocaustului și nu acceptă comparația între acesta și Gulag,⁴¹ nu puțini dintre estici se văd îndreptățiți să “răspundă” prin formula victimizării competiționale, negaționism și refuzul de a participa la memoria europeană a Holocaustului. În fond, vor motiva unii dintre ei, nici Occidentul nu dorea să ia parte la memoria comunismului. Mulți nu înțeleg în primul rând faptul că revoluțiile lui 1989 și prăbușirea comunismului nu sunt singurele care fac în acel moment interesul Occidentului, prins, în anii 1980 și 1990, într-o lungă serie de comemorări a 50 de ani de la începutul și sfârșitul războiului al doilea mondial, prăbușirea nazismului, procesul de la Nürnberg, eliberarea lagărelor de concentrare și a câmpurilor de exterminare și Holocaust.

Modul în care dezbateră intelectuală și politică asupra memoriei nazismului și comunismului a evoluat în Est nu a fost însă influențată (doar) de felul în care Occidentul s-a raportat la această problemă. Societățile post-comuniste ce au dorit implementarea procesului de comunizării și deschiderea dosarelor poliției secrete nu au fost restricționate de Occident. Din contră, dacă nu intelectual cel puțin politic, acesta le-a susținut eforturile. Ceilalți, cei care doar au mimat despărțirea de comunism și practicile acestuia, au găsit în dezbateră Holocaust *versus* Gulag și fascism *versus* comunism un subterfugiu penibil. Au reușit astfel să nu treacă în cazul comunismului dincolo de episodul “tancurilor sovietice” și al “minorităților etnice colaboracioniste.” Cum aveau probleme cu acest episod, au decis că celelalte două, fascismul și războiul, mai pot aștepta, așa cum așteptaseră deja 50 de ani. De (extra)memoria lor oricum nu avea nimeni nevoie.

Elitele politice și intelectuale din Est nu au fost niciodată indiferente față de trecut. Este adevărat însă că, după 1989, doar în câteva cazuri aceste elite s-au întors masiv spre trecutul recent pentru a recupera modele și a căuta un plus de legitimitate. Au adus astfel pe scena politică a tranziției figuri istorice și personalități culturale, lideri, partide și fragmente de ideologie. Uneori această recuperare s-a făcut fără discernământ, din trecutul adesea romanțat, reinventat, fiind importate de-a valma simboluri ale autoritarismului antidemocratic și nu doar anticomunist, ale naționalismului xenofob și ale antisemitismului.⁴² Fragmentarea instituțională și polarizarea societății, dispariția monopolului statului totalitar asupra memoriei și istoriei, altfel binevenită,⁴³ nu a făcut

⁴⁰ Exasperat de această situație, Mircea Martin decide să traducă și publice în România celebrul schimb de epistole dintre Furet și Nolte. Vezi François Furet, Ernst Nolte, *Fascism și comunism*, trad. Matei Martin, București, Univers, 2000, p. 5.

⁴¹ Vezi Tony Judt, *Conclusions*, în Istvan Deak, Jan Gross, Tony Judt (eds.), *Politics of Retribution in Europe. World War Two and its Aftermath*, Princeton, Princeton University Press, 2000, p. 314-315. Vezi de asemenea Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea “Șoah”-ului*, trad. Mona Antohi, București, Humanitas, 1999, și A. J. Gregor, *op. cit.*, p. 14-20, Martin Malia, *op. cit.*, p. IX-XX.

⁴² Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 13-16.

⁴³ Alexandru Zub, *Discursul istoric sub impactul schimbărilor*, în “Sfera Politicii,” 39, iunie, 1996.

decât să faciliteze acest proces. Problema majoră a reprezentat-o faptul că, în unele cazuri, anumite grupuri, nu unice și nici neapărat cele mai reprezentative, extrem de vizibile și gălăgioase însă, formate din foști activiști ai partidelor comuniste și reprezentanți ai etno-vulgatei naționaliste, rapid reciclați în anticomuniști extremi, au reușit de la bun început să atragă atenția și sprijinul politic al unui segment semnificativ al populației. Totul în baza unei istorii și memorii xenofobe, ultranaționaliste, ușor digerabile, pe care în linii generale o articulară încă înainte de 1989.

“Noul canon naționalist”, ce rezistă cu succes eforturilor istoricilor democrați de a demistifica istoria, de a se opune valorizării tradițional-eroice a trecutului și oricărei forme de manipulare a acesteia,⁴⁴ nu face însă decât rareori trimiteri explicite la fascismul interbelic, la figurile și simbolurile acestuia. Partidele radicale de dreapta precum *România Mare* și cele naționaliste precum PUNR nu includ în panteonul lor figura unor lideri precum Corneliu Zelea Codreanu. Preferă figurile paternaliste ale salvatorilor conservatori, pe eroul antisovietic militar, de carieră. Pe “revoluționar,” mai puțin credibil, îl ignoră. Desigur, *România Mare* neagă Holocaustul și exploatează sentimentele antisemite și xenofobia, embleme ale propagandei multora dintre neofasciștii de astăzi, nu ale tuturor neofasciștilor însă și mai ales nu doar ale acestora.⁴⁵ Prin urmare, aceste elemente nu duc neapărat la concluzia că acest partid ar fi neofascist. Totodată, este greu de spus dacă în acest caz particular, dar și în alte cazuri din Est, avem de a face cu o renaștere a fascismului.

Nu puțini istorici susțin astăzi că problemele cu care se confruntă o parte dintre societățile post-comuniste au mai puțin de-a face cu trecutul interbelic și mai mult cu moștenirea lăsată de comunism și național-comunism. Prin urmare nu trecutul interbelic (inclusiv cel fascist) ci câteva dintre simbolurile și figurile cheie ale naționalismului din această epocă, confiscate, distorsionate și instrumentalizate sub comunism de către cei puși să inventeze tradiții, în cazul României pe cea a statului monolitic de tip etnocratic,⁴⁶ sunt cele ce trebuie să intre în atenția cercetătorului.⁴⁷ Alții susțin necesitatea întoarcerii la rădăcini, la origini, pentru a înțelege impactul acestor fantome ale trecutului asupra prezentului. Văd în perioada comunistă un uriaș congelator ce a făcut posibilă supraviețuirea nealterată a naționalismului interbelic.⁴⁸ Mai puțin categorici decât istoricii, politologii susțin că pentru a înțelege fenomenul actual al drepte trebuie să luăm în calcul atât elementele de “radical continuity” cât și pe cele ale actualului “radical return.” Admit totodată că din punct de vedere social și politic și dincolo de elementele și caracteristicile comune, trend-ul național-comunist este cu mult mai influent în politica reală decât cel tradițional.⁴⁹

Din punctul de vedere al cercetătorului și al științei toate aceste nuanțe au un farmec aparte. Un militar ca Antonescu, războinic dar nu politician versat, niciodată “un preot și un vizionar”, poate fi descris ca dictator fascist, cvasifascist, pronazist sau ca

⁴⁴ Adrian Cioroianu, *Mit și Istorie, memorie și uitare*, în “Sfera Politicii”, 91-92, 2001, p. 20-25.

⁴⁵ Roger Eatwell, *The Holocaust Denial: A Study in Propaganda Technique*, în Luciano Cheles et al., *Neo-Fascism in Europe*, London, Longman, 1991, p. 120-143.

⁴⁶ Nu de puține ori regimul lui Ceaușescu, un amestec de naționalism și stalinism, este definit ca unul de dreaptă radicală, chiar cvasi-fascist. Vezi Henry E. Carey, *Post-communist Right Radicalism in Romania*, în Peter H. Merkl, Leonard Weinberg (eds.), *The Revival of Right Wing Extremism in the Nineties*, London, Frank Cass, 1997, p. 149.

⁴⁷ Lucian Boia, *Riscul izolaționismului*, în “Sfera Politicii”, 39, iunie, 1996, p. 15.

⁴⁸ Bernard Pacteau, *Congelatorul ideilor false*, în “22”, 36, 7-13 septembrie 1994.

⁴⁹ Michael Shafir, *Romanian Extreme Right in the Post-communist period*, în “Sfera Politicii”, 15 martie, 1994, p. 4.

aliat și confederat ideologic al lui Hitler, ca unul dintre Marii Simplificatori al timpului său, un individ capabil să abdice de la facultățile critice individuale în favoarea politicii bazate pe credință, speranță, ură și sentimentalism colectiv. Din punctul de vedere al politicianului și al liderului de opinie democrat ceea ce contează este faptul că un astfel de simbol al trecutului dictatorial și xenofob poate fi transformat în figură centrală a unei complexe mitologii și exonerat de către apologeții și partizanii săi actuali. În ceea ce îi privește pe aceștia din urmă, este mai mult sau mai puțin important dacă cred, se identifică și își propun să revină la și să continue exact politica unei astfel de figuri totemice. Ceea ce contează este că astfel de politicieni ai anului 2000 își pot permite salturi imaginare în “trecutul eroic”, al soluțiilor violente, pentru ca ulterior să-l propună drept model pentru viitor, convingându-și electoratul să trăiască sub “umbra acestui trecut”. Din perspectiva electoratului, ceea ce este îngrijorător este faptul că un sondaj de opinie realizat la cinci ani după căderea totalitarismului comunist poate indica admirația față de o astfel de figură istorică din trecut a 62% dintre intervieuați. Este la fel de adevărat că aceiași subiecți își exprimau doar în proporție de 2% admirația pentru Hitler și că doar 13% dintre ei își admiteau cu candoare xenofobia. Aceste ultime două procente nu sunt însă în măsură să liniștească. Ele nu indică în fond decât faptul că discursul critic și politic corect despre trecut s-a limitat și se limitează în Est, uneori și în Vest, doar la demonizarea aspectelor legate strict de colaborarea cu nazismul, rasism, xenofobie, genocid. De acestea omul obișnuit se dezice de regulă pentru că a învățat lecția elementară a Istoriei.

Or, în aceste condiții, un slalom discursiv eficient va permite oricând dreptei extreme și celei radicale să expună elemente fundamentale ale *Ur*-fascismului fără a trezi nici cea mai mică bănuială marelui auditoriu. Mai mult, ar putea chiar să-l atragă și să-i ia voturile.⁵⁰

*

Este greu de susținut faptul că trecutul eliminaționist, xenofob, antisemit, naționalist, dictatorial și quasi-fascist ar fi reprezentat vreodată, după 1989, opțiunea fermă pentru viitor a românilor, ungarilor, polonezilor, slovacilor și croaților. În multe cazuri însă, simpla indiferență a spectatorului neangajat a creat în Occident impresia că respectivele societăți post-comuniste, cu “explozia lor de naționalism etnic” și “democratizarea lor incompletă”, sunt condamnate să cadă din nou “în afara istoriei”. În unele cazuri, mai mult decât în altele această impresie a fost dacă nu creată atunci măcar întreținută de lipsa de voință a politicianilor și de ezitățile intelectualilor, percepuți în mod eronat din exterior și descriși în mod partinic din interior, ca un grup monolitic angajat într-un proiect comun antiliberal ce includea printre altele recuperarea și comemorarea “trecutului fascist”. Astfel, în cazul României, apologeții lui Antonescu, “campionii” Gărzii de Fier – trebuie menționat aici faptul că mișcarea interbelică are proprii istorici și memorici care, cu câteva excepții, nu sunt aceiași cu cei implicați în reabilitarea Marelui Șarpe, și intelectuali remarcabili au fost adesea plasați sub același “banner” stigmatizator și acuzați de un anume *esprit de corps*. Nu de puține ori chiar și cei care au insistat asupra urgenței și priorității în opinia lor examinării a trecutului traumatic reprezentat de comunism, pe care îl considerau mult mai reprezentativ pentru

⁵⁰ Partidul România Mare și Corneliu Vadim Tudor și-au datorat succesul electoral din 2000 unei campanii bine orchestrate, dar în care naționalismul xenofob a jucat un rol minor, iar trimerile evidente la trecutul istoric au fost sporadice. Vezi Mihai Chioveanu, *Justițiarul*, în “Sfera Politicii”, 91-92, 2001.

profunda criză morală cu care se confruntă societatea de astăzi, au riscat oprobiul public. Pentru “Faultfinders” nu a contat nici măcar faptul că unii reprezentau statul sau instituții ale acestuia, alții forme diferite de aglutinare și instituționalizare ale societății civile incipiente, partide politice sau grupuri marginale ce încercau reinsertia în societate. Toate acestea nu făceau altceva decât să mărească confuzia și să mențină suspiciunile față de diferitele abordări ale trecutului recent.

După 1989, românii, ca și ceilalți estici, vor descoperi că au probleme cu Istoria. Nu știau prea multe despre trecutul lor. Vor avea totodată probleme cu memoria. A lor era extrem de selectivă și distorsionată. Înainte de 1989, fascismul, regimul Antonescu, antisemitismul, campania militară împotriva URSS și Holocaustul erau în România teme marginale. Fascinați de acest trecut, obsedați de ideea de adevăr, obiectivitate, recuperare a trecutului autentic etc. și ghidați de raționalitatea metodologică, istoricii preocupați de aceste teme “se îngrămădesc” în spațiul îngust dintre 1918 și 1944, îl disecă și radiografiază, fără însă a lua în calcul implicațiile prezente și viitoare ale modului în care urmau să trateze și să reprezinte acest trecut. Refuză în primul rând să admită o abordare politică și didactică a perioadei, ignoră raporturile existente între trecut și procesul de democratizare de după 1989.

După mai bine de zece ani de tergiversări a revenit politicului sarcina de a rezolva, prin ordonanță de guvern, o parte din această “poveste fără de sfârșit.” Sub presiunea admiterii în NATO, guvernul a decis, pragmatic, să elimine “amenințarea fantomei” și să pună capăt nostalgiei unora dintre români față de “trecutul eroic.”